

SvD

Söndag den 2 juni 2013
Ett kultur- & samtidsmagasin
från Svenska Dagbladet

KULTUR

Hakkors var en lika vanlig syn som kyrkor i Sveriges Jerusalem.

*SvD:s Negra Efendić återvänder till sin
högstadieskola – där de högerextrema styrde*

UNDER STRECKET

Johan Norberg förklarar varför
det är dags för inåtvända att
komma ut ur garderoben. *sid 8*

SÖNDAGSINTERVJUN

"Jag glömde att min mamma
fanns." Karin Thunberg möter
författaren Julian Better. *sid 20*

REPORTAGE

En brygga mellan författarskap
och läsare. Carl-Johan Malmberg
om författarfotografier. *sid 24*

KRITIK

Avstannat på alla tänkbara
plan – intrigen i nya "Arrested
development" är kongenial. *sid 31*

**Eko av hat. När SvD:s
Negra Efendić gick
högstadiet marscherade
nazister i korridorerna.
Nitton år senare reser
hon tillbaka till Alfred
Dalinskolan i Huskvarna
för att reda ut varför
lärare och föräldrar lät
det hända. Men de svar
hon får är inte vad hon
väntat sig.**

Text NEGRA EFENDIĆ Foto STAFFAN LÖWSTEDT





Är det minnet av stövel-trampen i korridoren som ekar?

Nej. Det är ljudet av en dagsfärsk marsch ur en pågående demonstration. 2013, inte 1994. Och det väcker djupt begravda minnen till liv.

Jag är 13 år. Det är min första dag i sjuan och min allra första skoldag i mitt nya land. Jag har på mig mina nyaste kläder och har precis klarat av lektion nummer ett. Klassen är bra, alla verkar snälla.

Men det är inte det som ska etsa sig fast i minnet av mitt första möte med Alfred Dalinskolan i Huskvarna.

”Flyktingar nej tack.”

”Bevara Sverige Svenskt.”

”Åk hem.”

Det blåa skåp jag fick för en timme sedan är helt täckt med klistermärken – och det råder inga tvivel om vem budskapen riktar sig till. Jag är ett av de första flyktningbarn från Balkan som kommit till Alfred Dalinskolan.

Jag får ett rött skåp, några meter bort. Det blåa tvättas rent. Ingen av lärarna säger någonting om varför.

Sedan springer mina ben ut i den varma aprildagen, själv vet jag knappt var jag är. Ett gäng killar sitter på en bänk och tittar på mig. De flinar.

De kommande åren ska detta gäng bli en del av min vardag. De kallar sig nationalister, men har alla tänkbara nynazistattribut: de rakade skallarna, bombarjackorna, skor med stålhättor i kombination med vita skosnören, uppvikta jeans med hängslen. De lyssnar på vit musik där band som Pluton Svea, Ultima Thule och Vit Aggression hetsar mot judar, invandrare och homosexuella. De äger skolans korridorer.

På kvällen vill mamma och pappa veta allt men jag vill titta på tv.

–Det har gått bra. Skolan är fin och det är en bra klass. Jag har två klassföreståndare, en av dem har vitt skägg.

Då ringer det på dörren. Det är skolans biträdande rektor och kurator som vill prata om det som hänt. Jag får tolka. Mamma blir förbannad. Pappas ögon blir röda och han försvinner in i ett annat rum.

Nitton år senare är det jag som sitter på en bänk utanför skolan. Den är lika sliten nu som den var då. Jag har inte varit inne på Alfred Dalinskolan sedan jag slutade nian 1996. Jag vill inte gå in nu heller, jag vill gå tillbaka till mina föräldrars lägenhet som ligger fem trygga minuter bort. Jag vill boka en biljett till Stockholm och lämna Huskvarna så fort jag kan.

Efter den där dagen gick jag aldrig mer till skolan med samma naiva glädje. På vägen mötte jag äldre killar som ställde frågor jag inte kunde svara på.

”Bevara Sverige Svenskt.”

”Åk hem.”

Det blåa skåp jag fick för en timme sedan är helt täckt med klistermärken – och det råder inga tvivel om vem budskapen riktar sig till.



Alfred Dalinskolan i Huskvarna är sig lik. Inte mycket har förändras på nitton år.



Rasistiskt klistermärke från 1994–1995. Från Expos arkiv.

”Varför lever ni på bidrag?” ”Varför jobbar ni inte?” ”Varför åker ni inte hem?”

I lägenheten där vi bodde rullade nyheterna på tv i stort sett dygnet runt. Ett land i lågor, massgravar och insikten att det hade kunnat vara vår familj.

Jag hade skuldkänslor. Längtade efter en normal vardag där mina föräldrar gick till jobbet på morgonen, där man inte pratade konstigt och där man slapp ställas till svars på vägen till skolan.

Flytten efter gymnasiet kändes som en enorm befrielse. Vid det laget hatade jag Huskvarna och Jönköping av hela mitt hjärta. Jag var inte välkommen här. Hakkors var en lika vanlig syn som kyrkor i ”Sveriges Jerusalem”.

Ända sedan dess har jag förknippat min högstadietid med en inskränkt småstad med främlingsfientliga invånare. De rakade pojkarnas åsikter måste komma hemifrån, minns jag att jag tänkte och undrade vad ”svenska” familjer pratar om hemma vid frukostbordet.

Dagen efter att jag sitter här på bänken är första maj. Då, i 2013 års Jönköping, kommer stöveltrampen att höras igen. Svenskarnas parti, som har sitt ursprung i Nationalsocialistisk front, har aviserat en demonstration på arbetarnas stora dag. I mitt huvud spelas scenerna från högstadiet upp fram och tillbaka med den återkommande frågan: varför gjorde ingen någonting när de marscherade genom korridorerna för nitton år sedan?

Med ett randigt block som skydd kikar jag in genom rutan i skolans entrédörr. Det är låst. Eleverna har halvdag eftersom det är Valborg.

En lärare låser upp och jag ler mitt bredaste leende, säger att jag är en gammal elev och vill se mig omkring. Hon släpper in mig och går iväg.

Inredningen har ändrats men hålen i stengolvet är kvar. Skollukten är densamma. Det blåa skåpet, däremot, det är borta.

Jag minns Aron Engberg.

Han gick i min klass på högstadiet och tillhörde ett gäng som hade långt hår, lyssnade på Nirvana och fäste antirasistiska tygmärken på sina jackor.

Aron doktorerar i teologi i dag. Han bor i Lund och har ett barn. Det långa håret har klippts ner till millimeterkort stubb. Småländskan är dock inte borttvättad och det sneda leendet känner jag igen väl.

Även Aron fick smyga runt i korridorerna när han var ensam.

–Det fanns tillfällen på skolgården som jag i dag skulle beskriva som misshandel. En gång hade två ”nassar” tryckt upp mig mot en vägg och en tredje slog mig med knytnäven i magen, berättar han.

Ingen vuxen fick veta vad som hade hänt. Aron minns inte heller varför han fick stryk. Det behövdes ingen anledning.



Inne på skolan luktar det precis likadant som för nitton år sen.

Det kan ha varit hämnd för en kaxig kommentar. Oftast handlade det bara om att man skulle ”sättas på plats”.

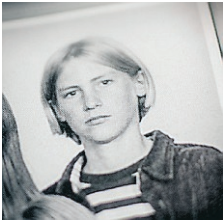
–Miljön var oerhört rå och vi var inte heller Guds bästa barn. Man kunde vara väldigt tuff mot dem som betraktades som ”fienden”. Det var hårda ord och man gav sig på det mest personliga. Att klara sig helskinnad genom skoldagen var en ständig kamp.

Gängen sökte upp varandra även utanför skoltid. Aron minns en kväll när han satt inlåst i en lägenhet tillsammans med några kompisar. Utanför stod 50 jämnåriga pojkar som ropade ”sieg heil”. Det var obehagligt, men också lite spännande – en beskrivning som även passar in på hans högstadietid som helhet.

Det Aron berättar påminner mig om att det faktiskt fanns elever som kämpade emot nazistgänget.

Jag minns Ema Fall.

Hon var en av de första som sa emot. Det är inte svårt för mig att framkalla en bild av henne i en stor batiktröja med svart hår klippt i ett page-frisyr och peacemärken runt halsen. Ema var adopterad men hade levt hela sitt liv på den



Aron Engberg och Ema Fall var elever på Alfred Dalinskolan i Huskvarna.

småländska landsbygden. När hon började högstadiet blev hon plötsligt kallad ”neger” i skolan.

Ema och jag var med och startade en antirasistgrupp på Alfred Dalinskolan. Vi kallade oss ”Värna om varandra”. På våra röda tröjor fanns en hund som tuggade på ett hakkors. Jag ville aldrig ta av mig min.

När en överlevare från Auschwitz besökte skolan för att berätta om förintelsen satt vi alla knäpptysta i aulan och försökte ta in det fruktansvärda.

”Jag förstår att ni har lite problem på skolan. Är det någon här som är nazist?” frågade mannen som nyss visat oss det tatuerade numret på sin underarm.

De rakade pojkarna satt längst bak på rad, knäpptysta. Då pekade Ema mot dem och sa: ”Ni är ju nazister! Ska ni inte säga något?”

Jag minns också Linus. Han heter inte Linus egentligen, men vi kan kalla honom så.

Det är när jag bläddrar i en skolkatalog som jag får syn på pojken med leende ögon. 1994 var många tjejer på skolan kära i Linus. Han var ganska liten till växten, alltid klädd i jeans och med kortklippt hår.

De uniformerade pojkarna blev allt fler och det handlade inte längre om harmlöst ofog. Lärare som blivit trakasserade krävde att pojkarna skulle stängas av. Men det ville Göran Haverås inte göra.



Familjen Efendić kom till Sverige 1993 och blev kommunplacerad i Huskvarna året därpå. Här är huset där de bodde.



Men bakom den söta fasaden var han den som styrde skinnskallarnas upptåg på skolan. Han sa aldrig ett ord till mig. Ändå var han den ende i gänget jag var rädd för på riktigt. De andra gjorde bara som han sa.

Jag vill veta hur han tänkte och hur han idag ser på allt som hände. Jag försöker få tag på honom. Han svarar inte i telefon.

Jag ringer en av hans släktingar och ber henne lämna ett meddelande från mig. Han hör inte av sig.

Istället får jag tag på Daniel Elvelyck. Han är yngre än jag, men tillhörde samma gäng av "nationalister" som Linus. Via Skype berättar Daniel, som numera är missionär i USA, varför han tretton år gammal tog på sig bombarjacka och gick ut på stan med ett femtiotal andra pojkar från trakten för att leta efter någon som skulle få stryk.

– Min bästa kompis storebror var skinnskalle och gick på Alfred Dalinskolan. Redan i femman började vi influeras av det gänget. De var snälla mot oss och de var ju stora tuffa killar. Så vi började klä oss som dem och lyssna på samma musik som de lyssnade på.

Pastorn på andra sidan datorskärmen berättar hur det gick till på den lokala skivaffären i Huskvarna. Hur expediten tog fram en låda som låg gömd under disken. Hur barnhänder fick bläddra igenom de "hemliga" skivorna snabbt, så att ingen skulle upptäcka titlarna innan de lades ner under disken igen.

– Vi kom från landet och Huskvarna var den stora staden för oss. Många såg oss som "bönder", men när vi dök upp i våra tuffa kläder var det ingen som vågade säga någonting. Plötsligt blev man cool och fick respekt.

Det här var vid samma tid som Ny demokrati satt i Sveriges riksdag. Lasermannen hade skjutit elva män med invandrarbakgrund och Nationalsocialistisk front, ett öppet nazistiskt parti som ville upprätta statlig raskontroll, bildades i Karlskrona.

Nu säger Daniel Elvelyck att han aldrig trodde på de där texterna som banden i den hemliga skivlådan sjöng. När någon konfronterade honom tog han avstånd från ideologin och sa att han klädde sig på ett visst sätt bara för att hans kompisar gjorde det.

Innerst inne visste han att det var fel, men det fanns inga alternativ just då. Kompisarna heilade och tyckte att de hade "fattat grejen", "knäckt koden" och "sett igenom konspirationen."

– Jag var en osäker liten skit på tretton år, det är ingenting jag är stolt över idag.

Några år senare bröt sig Daniel Elvelyck ur gruppen. Det skedde över en natt, säger han och beskriver hur han upplevde ett personligt möte med Gud. Det blev ingen konflikt. De lät honom gå.

Tillbaka till den där aprildagen 1994. När jag nu pratar med mina gamla skolkamrater får jag höra talas om en händelse som jag själv aldrig känt till. En händelse som utspelade sig strax efter att jag blivit tilldelad mitt nya, röda skåp.

Rektorn Göran Haverås var ursinnig. Han skrek så han skakade. Han skällde ut en hel klass efter noter. Jag får det återberättat från en av de då utskällda eleverna, nitton år senare.

Ungefär så var det, säger Göran Haverås. Budskapen på det blåa skåpet skakade om även honom.

– Detta hände på min skola. Det var mig de trampade på. Det var mina elever som mådde dåligt. Det fick inte fortsätta.

Den vithårige mannen mittemot mig stirrar på sina hårt knutna händer som vilar på bordet. Vi äter banankaka och dricker kaffe. Ibland sviker rösten när jag ställer mina frågor. Han märker det.

Den nu pensionerade rektorn berättar att han till en början stod handfallen.

– Jag hade sett de där tjocka skorna och de svarta jackorna, men jag kunde inte förbjuda det. Detta var ju ett lugnt plugg innan, jag visste inte vad jag skulle göra, säger han.

De uniformerade pojkarna blev allt fler och det handlade inte längre om harmlöst ofog. Lärare som blivit trakasserade krävde att pojkarna skulle stängas av. Men det ville Göran Haverås inte göra. "Man måste komma till rätta med det på något sätt", tänkte han.

De flesta pojkar som ville bevara Sverige svenskt gick i klassen där Mats Olsson var klassföreståndare. Två decennier har flutit. Trots det säger han att han ännu inte förstår vad det var som hände på Alfred Dalinskolan de där åren på 90-talet.

– Det växte fram snabbt. Vi hade ju invandrarbarn som var födda i Sverige i klassen och de var inte utsatta på något sätt. Av någon konstig anledning var de "okej", säger han på telefon.

Mats Olsson beskriver den tiden som oerhört jobbig. Han försökte resonera och diskutera men till ingen nytta. Det var som att tala med en kollektiv vägg. Eleverna förstod nog inte vad de höll på med, menar han.

– Det var första och enda gången jag känt att jag misslyckats som lärare. Jag nådde dem aldrig och började leta efter andra jobb.

Efter händelsen med skåpet samman kallades de uniformerade pojkarnas föräldrar. På den tiden hade Huskvarna en lokal polisstation och dess befäl fick också vara med på mötet. Rektorn berättade vad som hade hänt, vad jag hade varit med om.

Mats Olsson förvånar mig när han säger att skolan fick med sig föräldrarna fullt ut redan på det mötet. De tyckte också att det hade gått för långt och ville sätta stopp.



Själv stod läraren inför ett svårt dilemma. Det hans elever representerade var odemokratiskt och avskyvärt. Samtidigt var de barn och Mats Olsson hade ett ansvar som lärare.

– Jag brottades med hur jag skulle hantera detta professionellt så att jag inte började tycka illa om dem, säger han.

Jag ringer Linus, igen. Han svarar inte. Jag skickar ett Facebook-meddelande till en av hans gamla kompisar. Hon svarar inte heller.

På omvägar får jag höra vad Linus pappa gjorde på mötet. Han reste sig inför alla de församlade föräldrarna och bad om ursäkt för det hans barn gjort.

Flera jag pratar med bekräftar bilden av en maktlös far och en son som inte lyssnade på någon. En person berättar att pappan vid ett tillfälle samlade ihop alla nazistflaggor och -kläder från Linus pojkrum och brände upp dem. Det tjänade ingenting till.

I efterhand tror Göran Haverås att skolans insatser gav resultat och han är övertygad om att det hade gått mycket längre om de vuxna inte hade agerat.

–Det första vi gjorde var att förbjuda det som svetsade dem samman, det vill säga kläderna. Där gick vi emot skollagen, men vad brydde jag mig om det? Läget var akut.

Efter en analys av situationen kom man fram till att de allra flesta i gänget kom från samma lilla by utanför Huskvarna. Praxis att de skulle placeras i samma klass bröts.

Men Alfred Dalinskolan hade redan fått rykte om sig att vara ett ”nazistplugg” och invandrapojkar från andra skolor tog sig dit för att utmana, hota och hämnas. Många tyckte att de var lika goda kålsupare allihop.

I alla år har jag trott att skolledningen valde att blunda för problemen med skinnskallegänget. Att jag fick byta skåp var en tydlig signal, tyckte jag.

När jag nu får höra om rektorns och lärarnas ansträngningar och vändor känner jag förutom förvåningen en lättnad. Jag vill veta alla detaljer och ställer tusen frågor till Mats Olsson. Han ställer bara en.

– Kan det vara så att du vill att någon av dem ska säga att det var dumt gjort?

2013 års första maj i Jönköping förflyter som väntat. Nazisterna har sin marsch. Jag går inte dit, jag orkar inte. Jag har sett dem förr, när jag rapporterat från demonstrationerna i Salem och 30 november.

Videoklippen på Youtube visar en massiv polisinsats. Män skriker ”stolt, svensk nationalist” i takt. På 1990-talet bar de bruna byxor, svarta tröjor och tunga kängor. Nu har de ett annat namn och ett mandat i en svensk kommun – men tongångarna från talarstolen i Jönköping är desamma.

Svensk rasism då och nu

3 augusti 1991 John Ausonius, Lasermannen, skjuter sitt första offer i Stockholm. Han döms senare till livstids fängelse för ett mord och nio mordförsök. Alla offer är män med invandrarbakgrund.



FOTO: YVONNE ÅSELL/SCANPIX

1994 Nationalsocialistisk front (NSF) bildas i Karlskrona. Partiet vill bland annat upprätta statlig raskontroll samt införa obligatorisk undervisning i rasbiologi och rashygien.

17 augusti 1995 14-årige John Hron misshandlas av ett gäng nynazister utanför Kungälv, kastas i en sjö och drunknar. Gärningsmännen är mellan 15 och 18 år gamla.

1997 Svenska Motståndsrörelsen (SMR) bildas. Dess mål är att störta det demokratiska samhället och ersätta det med ett nationalsocialistiskt styre.

22 juli 1999 Ett journalistpar i Nacka utsätts för ett bombattentat. Paret hade under en längre tid arbetat med att kartlägga den högerextrema rörelsen.

12 oktober 1999 Syndikalisterna Björn Söderberg skjuts till döds utanför sin lägenhet. Två nazister med kopplingar till Svenska Motståndsrörelsen döms till elva års fängelse vardera.

2009 Folkfronten, tidigare NSF, byter namn igen – till Svenskarnas parti. I valet 2010 får SVP ett mandat i Grästorps kommunfullmäktige. Det är första gången sedan 1940-talet som Sverige har ett nazistiskt parti i en folkvald församling.

9 november 2010 Peter Mangs grips misstänkt för en serie skjutningar i Malmö. Nästan alla offer har invandrarbakgrund.

2011 Svenskarnas parti anordnar ett sommarläger för barn och vuxna i Skåne. Enligt Expo erbjuder lägret grillning, paddling, självförsvarskurser och diskussioner i ämnet ”vem är svensk?”. Barn med utomeuropeiska namn är inte välkomna.

1 maj 2013 Svenskarnas parti demonstrerar i Jönköping. Flera bilar sätts i brand och nio personer grips.



Jag surfar in på Svenskarnas partis hemsida och läser partiprogrammets första punkt:

Sverige skall även i framtiden vara svenskt: Endast människor som tillhör det västerländska genetiska och kulturella arvet, där de etniska svenskarna ingår, skall kunna vara svenska medborgare.

Stöveltrampen i Jönköping har knappt hunnit tystna förrän de ljuder igen, denna gång i Stockholm i samband med oroligheterna i förorterna. Ett femtiotal nazister bildar ett ”medborgargarde” och ger sig ut för att ”skipa rättvisa”.

Samma sak hände under de våldsamma upploppen i London för två år sen då högerextrema English Defence League gav sig ut på gatorna som ett ”medborgargarde”. Och det finns fler exempel. Gylene Gryning i Grekland, Jobik i Ungern – alla vill de värna om just medborgarna så länge de inte är romer, invandrare eller muslimer. Det skrämmer mig, men inte lika mycket som den vardagliga, mindre ärliga rasismen.

Alfred Dalinskolan är inte längre ett

Arbetat på SvD sedan 2007



Negra Efendić är reporter på Svenska Dagbladets näringslivsredaktion. Hon föddes 1980 i Brezovo Polje i sydöstra Bosnien och kom till Sverige 1993. Hon har arbetat på tidningen sedan 2007.



nazistplugg. Interna undersökningar visar att eleverna trivs och är trygga. Nuvarande rektor, Birgitta Johansson, är stolt över resultaten och säger att man jobbar hårt med värdegrund.

– 25 procent av eleverna har invandrarbakgrund. Vi har inga problem med mot-sättningar alls, säger hon.

På skolgården ser man klistermärken som skrapats sönder. De är från Svenskarnas parti, som tågade på Jönköpings gator på första maj.

Lapparna varnar för mångkultur, de visar överstrukna moskéer och uppmanar till att ”ta fajten”.

Jag minns motståndet mot rasismen som växte sig allt starkare i slutet av 1990-talet. Vi var många fler än dem. Jag minns nazistdåden som skakade Sverige. Polismorden i Malexander, det dödande skottet mot syndikalisten Björn Söderberg och mordet på 14-årige John Hron utanför Kungälv.

Femton år senare talar man om ”islamisering” och stenar viner mot flyktingför-läggningarna. De som kastar är förmodligen inte militanta nazister. Ingen vet hur stort problemet är eller vilka meka-

nismer som förvandlar åsikt till våld. I småländska Forserum, några tågstationer bort från Huskvarna, trakasserades de somaliska familjerna så hårt förra året att många valde att lämna orten.

Skuggor från förr faller över oss. För egen del senast i en mataffär i Solna när en tvåbarnsmamma skrek efter mig och min då knappt ett år gamla son: ”Jävla svartskallar, ni är överallt.”

Rasismen i dag är sällan så aggressiv, brutal och *in your face* som den var när jag var tonåring. Just därför är den kanske ännu farligare.

Av en slump springer jag på en av frontfigurerna från den högerextrema rörelsen i Jönköpingstrakten på 1990-talet. Han var en av de första som rakade huvudet, skrek ”sieg heil” och spred skräck bland traktens invandrare. Det var honom skolpojkarne såg upp till.

Nu står han vid chipshyllan på Willys och skrattar när jag konfronterar honom med vad jag minns.

– Jag som är så snäll, säger han.

Mannen vill inte ställa upp på en intervju men han lyssnar på vad jag har att säga. Han har lämnat rörelsen för

SVD.SE KULTUR

Se ljudsatt bildspel och lyssna på podcast med Jonathan Leman från Expo som föreläser för lärare och pedagoger om hur man arbetar för tolerans.
svd.se/kultur



länge sen och berättar att han egentligen bara var ute efter att slåss, skapa sig ett namn och få respekt.

– Detta var det mest extrema man kunde hålla på med, så jag gjorde det. Jag brydde mig inte.

Han har betalat priset, menar han. Avtjänat fängelsestraffen och inte fått jobba med människor på tio år. Rykten om tatuerade hakkors och fruktansvärda våldsamheter kanske inte stämmer, men alla vet fortfarande vem han var och vad han stod för. Det blir hans barn påmindas om ibland.

Plötsligt vill mannen jag i min ungdom gick långa omvägar för att slippa möta veta om jag spelar in honom i smyg. Han spärrar upp ögonen och kräver att få se min mobil. Säger att han kan ”plocka fram allt det där gamla precis när som helst”. Jag bara ler.

Innan vi skiljs åt kramar jag honom. En omfamning som kväver ekon av nitton år gamla stöveltramp, och som ordlöst viskar: ”Jag är inte rädd för dig”.

negra.efendic@svd.se
staffan.lowstedt@svd.se